

5 IDENTITA

W. V. O. Quine ve své knize *Word and Object*¹⁷²⁾ přesvědčivě ukázal, že sémantický rozdíl mezi ostenzivně zavedenými významy výrazů jako “máma”, “červené”, “králík” a “voda” neleží na straně stimulů, jimž jsme byli jako děti v procesu elementární jazykové výuky vystaveni, ale v sofistikovaném užití těchto výrazů v monolitických větách. Konečná posloupnost deiktických, tj. ukázáním doprovobených příkladů

d₁ je (není) P
d₂ je (není) P
d₃ je (není) P
d₄ je (není) P

.....,

rozvíjejících význam výrazu P, vede sice obecně k osvojení kritéria (správnosti či nesprávnosti) aplikace tohoto výrazu vzhledem k potenciálně nekonečnému množství typických situací, nikoli však k odlišení singulárního výrazu “máma”, označujícího relativně trvalý a kompaktní časoprostorový objekt, od obecného výrazu “červený”, jehož reference se podobně jako u výrazu “voda” nachází roztroušena na mnoha místech, na rozdíl od něj však vždy nesamostatně, tj. na věcech, a oba tyto látkové termíny pak zase od sortálního predikátu “králík”, jenž sice má či může mít také větší počet instancí, jejich kumulaci ani dělením však další instance nevznikají, tj. část králíka ani skupina králíků nejsou samy králíkem.

Úvodem k *The Roots of Reference*, kde má být ve *Word and Object* načaté téma formování reference probráno podrobněji, Quine říká:

»Poměrně nepatrné tajemství halí způsoby, jimiž se učíme používat pozorovací věty a reagovat na ně přitakáním či nesouhlasem poté, co jsme k tomu vyzváni. Avšak řeč o předmětech – abstraktních, fyzických, či dokonce smyslových – si není možné ani tak rychle osvojit, ani tak snadno vysvětlit. Bezchybná předmětná řeč vyžaduje, aby dítě zvládlo objemný aparát jazykových částic – “tentýž”, “jiný”, “tamto”, “to”, koncovku plurálu [tj. anglické “-s”] a mnohé další –, aparát, jenž je na úrovni observačních vět nedosažitelný.« [RR, ix]

Rozdíl mezi jednotlivým a obecným, mezi ›tamním (konkrétním) králíkem‹ a ›nějakým králíkem (obecně)‹ závisí právě na větném užití pomocných výrazů, které nemají žádný (přímý) observační význam (*stimulus meaning*), a proto je

¹⁷²⁾ Speciálně v kapitole *The Ontogenesis of Reference*, tj. [WO, k. 3., § 17-25].

také v počátečních stadiích utváření jazyka zcela setřen. Význam slov této rané fáze se snad nejvíce blíží užití látkových termínů jako “voda”, které se – ač připouštějí pouze singulár – vztahují k více instancím, a lze je tak do dichotomie jednotlivého a obecného obtížně vměstnat:

»[...] *matka, červené a voda jsou pro dítě všechny téhož typu; každá je jen historií sporadických setkání, roztroušený kus toho, co jde kolem. První osvojení si těchto slov je tedy uniformní záležitostí zvládnutí toho, jak moc z kolemjdoucího považovat za matku, za červené či za vodu. Není tomu tak, že by si v prvním případě dítě řeklo “Ahoj! opět máma”, v druhém “Ahoj! jiná červená věc” a v třetím “Ahoj! více vody”. Všechny případy jsou na stejné úrovni: Ahoj! více mámy, více červeného, více vody.*« [WO, 92]

Predikáty v této podobě, tj. v užití degenerovaných observačních vět jako “máma (zde)”, “červené (zde)”, “králík (zde)”, budeme Tugendhatovou terminologií nazývat kvazipredikáty.¹⁷³⁾ Aristotelovu sylogistiku, jak jsme ji vyložili dříve, lze potom v jistém smyslu nazývat kvazipredikátovou logikou.

5.1 SMYSL A VÝZNAM

Přechod od nespojitě počítkové masy kvazipredikátu k diferencovanému užití predikátu sortálního, umožňujícího rozlišit jednotlivou věc od obecného pojmu, pod nějž spadá, tematizuje Quine pod výmluvnou hlavičkou ›dělení reference‹. Toto dělení (›*Ur-teilung*‹) se za asistence podpůrné jazykové výbavy odehrává v rámci soudu (›*Urteil*‹),¹⁷⁴⁾ speciálně pak ve větách jako “toto je tentýž králík, kterého jsme viděli včera”, “toto jsou dva různé králíci” apod., tedy ve větách vyjadřujících identitu

d_1 je totéž P jako d_2

dvou deiktických případů. Kritérium identity je tak přiřazeno kritériu aplikace jako to, co sortál odlišuje od predikátů ostatních, co mu na rozdíl od nich garantuje diskrétní množinu předmětů, na něž byl původní ›*cluster*‹ souhlasných případů rozdělen. Dva predikáty s toutéž deiktickou aplikací, jako třeba

knížní exempláře mé knihovny

(kniha jako fyzický objekt)

¹⁷³⁾ Viz Tugendhat [ESP, 208].

¹⁷⁴⁾ Srv. Stekeler-Weithoferův komentář k Hegelově nauce o soudu, speciálně kapitulu *Urteil als Ur-Teilung* in: [HAP, 357sq]. Srv. také Fregovo: ›*Je možné říci, že souzení [Urteilen] je rozlišování částí [Teilen] v rámci pravdivostní hodnoty.*‹ [SB, 35] K tomuto místu se podrobněji vyjádříme v /5.1.7/.

a tituly mé knihovny (kniha jakožto titul),
tak mohou být vzhledem k odlišným kritériím identity rozličnými sortály s
početně odlišnou extenzí: dva různé výtisky mohou být reprezentanty téhož
titulu. *P o č i t a t e l n o s t*, tedy přípustnost otázky ›kolik P?‹, je také skutečně
jednou z charakteristik, kterou je sortální predikát alternativně vymezován¹⁷⁵⁾ a
s níž jej spojuje Frege:

*»Neboť pojem, jemuž je připsáno číslo, obecně ohraničuje to, co pod něj
spadá, určitým způsobem. Pojem "písmeno slova 'šest'" odděluje 'š' od 'e',
toto zase od 's' atd. Pojem "slabika slova 'šest'" vyzdvihuje toto slovo jako
celek a nedělitelné v tom smyslu, že jeho části již pod pojem "slabika slova
'šest'" nespádají. Ne všechny pojmy mají tuto vlastnost. To, co spadá pod
pojem červeného, můžeme např. rozdělovat mnoha způsoby, aniž by jeho části
přestaly pod tento pojem spadat. Takovému pojmu nepřísluší žádné [konečné]
číslo.« [GL, § 54]*

Naivněmnožinová řeč je neudržitelná právě proto, že výrazy jako "množina",
"předmět" či "věc", které fungují gramaticky po způsobu sortálů, nejsou
spojeny s žádným pevným ohraničením, individuací pod ně spadajícího, a
nevymezují tedy (Fregeovými slovy) žádný předmět zkoumání, nebo lépe
řečeno: žádný ›předmětný obor‹. Otázka "kolik?" u nich pak vůbec nemá
smysl:

*»Dám-li [něko]mu do rukou balíček karet se slovy: urči počet [tj. kolik před-
mětů zde je], neví, zda chci znát počet karet nebo úplných her či třeba při
skatu počet karet s hodnotou. Tím, že jsem mu dal do ruky balíček, neurčil
jsem plně předmět jeho zkoumání; musím ještě dodat slovo: karta, hra,
hodnota.« [GL, § 22]*

Přepis dotazu ›kolik červeného je zde v místnosti?‹ na ›kolik červených
předmětů je zde v místnosti?‹ představuje tedy pouze zdánlivé upřesnění.
Udání zkoumaného předmětného oboru vyžaduje pravý sortál jako "živočich"
nebo "oděv" atd. Voda či cukr, vzpínající se jakožto přetrvavší případy
archaické kategorie kvazipredikátů zcela předmětné řeči, musí být před
vlastním sčítáním (před)sortovány do sklenek, kostek apod.

Sortální restrikce, s níž Frege svazuje smysl výrazu "kolik?", je ale pevně
spjata i s výrazy jako "každý" a "některý"; vždyť uvažme věty jako
všichni (*lidé*) jsou smrtelní,

¹⁷⁵⁾ Srv. *Tugendhat* [ESP, 453sq], případně i odkaz na literaturu tamtéž. Odmítavé
stanovisko lze najít např. in: *Wiggins* [1967, 39].

či každé komplexní číslo má druhou odmocninu.¹⁷⁶⁾

Je proto spíše překvapivé a pro další vývoj Fregových logických názorů (jak uvidíme v závěrečné podkapitole /7.2/) osudné, že v tomto zcela analogickém případě extrapoloval směrem ke kvantifikaci nerestringované, namísto aby hájil logicky prvotní kvantifikaci sortálně omezenou, když sám, jak jsme viděli, odvíjel genezi kvantifikátoru od vlastního hypotetického soudu, umožňujícího explicitní vyjádření oboru úvahy v antecedentu.¹⁷⁷⁾ Při kvantifikaci stejně jako při počítání předpokládáme celek předmětů pevně určených ve své identitě, a to skrze »pojmem, jenž to, co pod něj spadá, ostře ohraničuje a nedovoluje žádné svévolné dělení« [GL, § 54].

5.1.1 Znovurozpoznání

Zprvu nerozlišené "toto je máma", "toto je červené", "toto je králík" se začíná pozvolna diferencovat. V případě sortálu je rozdělení reference názorně doprovázeno osamostatněním deiktických výrazů jako "zde", "toto", "tamto" apod., původně nedílných součástí kvazipredikátu, které nyní – v závislosti na situaci – odkazují k jednotlivým předmětům tak, jak jsou tyto individuovány příslušným sortálem. Jinými slovy: z token deiktických výrazů se stávají jména předmětů.

Chceme-li překonat situační závislost deiktických gest, nabízí se možnost »pokřtít« jednou provždy daný předmět výrazem, jenž bude dále užíván výhradně v odkazu k němu. To je také funkce tradičně přisuzovaná vlastním jménům přirozeného jazyka. Samotné pojmenování předmětu, třeba nějakého nového kopce, z něj ale obecně identifikovatelný objekt nedělá – k tomu je zapotřebí zaplést jej do sítě vztahů s objekty ostatními, resp. s jejich jmény. Minimálním požadavkem této plošné reference se zdá být Fregovo kritérium znovurozpoznání (*Wiedererkennen*):

»Má-li symbol a označovat předmět, musíme mít kritérium [Kennzeichen], které by nám dovolilo vždy rozhodnout, zda je b totéž co a, i když bychom nebyli pokaždé schopni toto kritérium použít.« [GL, § 62]

¹⁷⁶⁾ Srv. *Brandom* [ME, 436sq].

¹⁷⁷⁾ Quine v jedné ze svých posledních knih poznamenává: »V mimologické praxi se skutečně sotva najde příležitost pro obecnou kvantifikaci mimo kondicionál či bikondicionál $\forall x(Fx \supset Gx)$, $\forall x(Fx \equiv Gx)$, nebo, jak je značil Giuseppe Peano, " $Fx \supset_x Gx$ " a " $Fx \equiv_x Gx$ ". Avšak máme-li toto, můžeme definovat nerestringovanou kvantifikaci " $\forall xFx$ " jako " $(Fx \supset Fx) \supset_x Fx$ ".« [1995a, 30sq] Srv. k tomu také Frege [DEN, 70].

Kritérium znovurozpoznání předmětů je zjevně kritériem identity sortálního predikátu, kterým je vymezen příslušný předmětný obor. K určení reference nového singulárního termínu N proto obvykle stačí doprovodit deiktické gesto vhodným sortálem P:

tato *řeka* (nikoli voda, která právě protéká, či rameno, na něž také ukazují) je Nil,

tento *králík* (nikoli třeba barva koberce, na němž dotýčný králík skáče) je Petr;

obecně tedy $\langle d$ (toto) je totéž P jako N \rangle , přičemž předpoklad zvládnutých pravdivostních podmínek věty

d_1 je totéž P jako d_2

již obstará začlenění uvažovaného jména do vztahu se stávajícími či potenciálními jmény d_1 , d_2 předmětů oboru. Je to právě tato komplikovaná praxe znovurozpoznání téhož, nikoli samotný akt deixe, tedy jen dočasná fyzická blízkost muzejního exponátu a jeho štítku, co činí z výrazu jméno. – Wittgensteinovými slovy: *»Symbol sám je mrtvý. Co mu dává život? – Žije v použití. Má potom onen dech života v sobě? – Nebo je použití jeho dech?«* [PU, § 432]¹⁷⁸⁾

Kritérium znovurozpoznání není však podle Frega jen *nutnou* podmínkou předmětné reference. Předmětné obory, v nichž nehraje deixe podstatnou významotvornou roli, si jej vynucují i jako podmínku *postačující*:

»Jak je nám tedy dáno číslo, nemůžeme-li o něm mít žádnou představu ani názor? Slova něco znamenají pouze v kontextu věty. Jde tedy o to, vysvětlit smysl věty, v níž se vyskytuje číslovka. Tím je zprvu ponecháno ještě mnoho místa libovůli, ale již jsme konstatovali, že s číslovkami je nutné spojovat samostatné předměty. Tím je nám dán druh vět, které musí mít smysl, vět vyjadřujících znovurozpoznání. [...] Tímto způsobem udáme obecné kritérium rovnosti čísel. Poté, co jsme takto dosáhli prostředku, jenž nám umožní

¹⁷⁸⁾ Srv. k tomu dále Wittgensteinovy poznámky týkající se deixe (*hinweisende Definition*) z [PU, § 28-38], speciálně: *»Mohli bychom také říci: definice ukázáním vysvětluje užití – význam – slova potud, jestliže je již jasné, jakou roli v jazyce má toto slovo vůbec hrát.«* [PU, § 30] Právě na tomto místě je také rozhodně odmítnuta Augustinova představa učení se jazyku coby deiktickému olepování světa jazykovými výrazy s tím, že se tváří *»jako by dítě přišlo do cizí země a nerozumělo tamní řeči; tj.: jako by již řeč mělo, ale jinou. Nebo také: jako by již umělo myslet, ale ještě ne mluvit. A "myslet" zde znamená něco jako: mluvit sám k sobě.«* [PU, § 32]

uchopit konkrétní číslo a znovurozpoznat ho jako totéž, můžeme brát číslovku jako vlastní jméno.« [GL, § 62]

Samostatnost předmětů a jejich znovurozpoznání tedy splývají. Uvažme např. již Fregovu poznámku: *»Z téhož důvodu zde ještě neříkám “ $n = m + 1$ ”, neboť už skrze symbol rovnosti je ($m + 1$) označeno jako předmět.*« [GL, § 76]

V přípustnosti za jednu ze stran tvrzení identity máme tedy podle Frega nutné a postačující kritérium toho, zda je výraz daného kontextu jménem předmětu, či nikoli. *»Je jenom jeden typ vět, které musí mít pro každý předmět smysl, a to vět znovurozpoznání, které u čísel nazýváme rovnostmi.*« [GL, § 106] *»Nyní vyvstává otázka: kdy jsme oprávněni chápat nějaký obsah jako obsah soudu vyjadřujícího znovurozpoznání?«* [GL, § 107] To, o co tedy jde v dalším zkoumání konstituce významu nasycených výrazů, je otázka, jak *»fixovat smysl soudu vyjadřujícího znovurozpoznání«* [GL, § 104], a to nejprve obecně, a poté i pro konkrétní případ oboru čísel. [GL, § 63sq, § 104sq]